

KS. JANUSZ NANOWSKI †

KATECHETYCZNY ASPEKT TREŚCI LITURGII WIELKIEGO POSTU PO SOBORZE WATYKAŃSKIM II

Zasadniczym celem reformy tekstów liturgicznych, dokonanej w ramach realizacji zaleceń Konstytucji o Liturgii Soboru Watykańskiego II, było nadanie im charakteru orędzia wzywającego, oraz mocy pobudzającej chrześcijańskiego ducha, gwarantującej większą owocność uczestnictwa w sprawowaniu kapłańskiej misji Kościoła¹. Sobór uczy, że sama już natura liturgii czyni ją źródłem i szkołą chrześcijańskiej duchowości². Teksty liturgii inspirować modlitwę i życie chrześcijanina. Udział w świętych obrzędach, stanowiąc obiektywne uczestnictwo w Tajemnicy Paschalnej Chrystusa — w Tajemnicy Odkupienia, może być w pełni świadomy dzięki przyświadczeniu wiarą treści przekazanej przez tekst i symbole. Zrozumiały i pełny udział w liturgii prowadzi do syntezy wiary i życia. Oczywiście staje się więc, że powyższy cel może być osiągnięty poprzez wydobywanie i udostępnienie wiernym całego bogactwa treściowego liturgii. W konkretnie realizacji odnowy posoborowej konieczne jest otwarcie skarbcza ubogaconej liturgii nie tylko poprzez sprawowanie obrzędów w ojczystym języku, lecz także poprzez ukazanie możliwie wszechstronne wszystkich wątków treściowych, mogących pobudzić wiarę do świadomego przyjęcia i uczestnictwa w misterium obecnego i działającego Pana³. Istnieje potrzeba takiego studium liturgii, by jaśniej ukazać aspekty: pouczający (katechetyczny) i wzywający (kerygmatyczny), wynikające z jej treści. Niniejszy artykuł podejmuje ten postulat, biorąc za przedmiot liturgię Wielkiego Postu⁴. Jako przygotowanie do obchodu Misterium Paschy Chrystusa, okres ten stwarza szczególną okazję zgłębienia faktu własnego chrześcijaństwa — własnego uczestnictwa w Tajemnicy Paschalnej⁵.

¹ KL 59. Por.: K. Wojtyła, *U podstaw odnowy. Studium o realizacji Vaticanum II*, Kraków 1962, s. 208.

² KL 14.

³ Por.: W. Świerżawski, *Mysterium Christi. Chrystus obecny w liturgii i życie chrześcijańskie*, Kraków 1975, s. 156—160.

⁴ Artykuł stanowi fragment rozprawy doktorskiej autora pt. *Liturgia Wielkiego Postu po Soborze Watykańskim Drugim. Aspekt katechetyczny i implikacje pastoralne*, przedstawionej na Wydziale Teologicznym PAT w Krakowie w 1983 r., a napisanej pod kierunkiem ks. prof. dra hab. W. Świerżawskiego.

⁵ Zob. m.in.: W. Schenk, *Rok liturgiczny*, w: *Wprowadzenie do liturgii*, pr.

BOGACTWO TREŚCI TEKSTÓW LITURGICZNYCH W WIELKIM POŚCIE

1. Czytania

*Czytania mszalne niedzielne*⁶

Trzyletni cykl mszalnych czytań niedzielnych Wielkiego Postu ma ukazać ogólny zarys historii zbawienia⁷.

W roku A historia zbawienia przedstawiana jest w aspekcie teologii Chrztu. Stworzony na obraz i podobieństwo Boga człowiek swym nieposłuszeństwem popada w niewolę szatana, z której wyzwolić go może dopiero „nowy Adam” — Chrystus, staczający u początku swego posłannictwa tajemniczy, zwycięski bój z szatanem (niedziela I). Przeprowadzając swój plan zbawienia, Bóg powołuje Abrahama, ukazując mu konieczność wiary i zawierzenia słowu wbrew wszelkim ludzkim nadziejom — taka bowiem wiara jest konieczna do zbawienia; w takiej też wierze umacnia swych uczniów Chrystus na górze Przemienienia (niedziela II). Szczególnym znakiem w realizacji Bożego planu zbawienia jest woda. Posłużył się nią Bóg już wobec Izraela, a Chrystus zapowiedział dar wody żywej wytryskającej na życie wieczne. Wodą tą jest miłość Boża, łaska, rozlana w sercach w momencie Chrztu, jako owoc usprawiedliwienia (niedziela III). Jak król Dawid stał się świetlaną postacią w dziejach Izraela, tak i w dziejach Kościoła, każdemu zajaśnieje na Chrzcie sam Chrystus — Światłość otwierająca oczy i uwalniająca z mocy ciemności (niedziela IV). Przez Chrztu zamieszkuje w człowieku Duch Święty, Ożywiciel, który kiedyś dokona wskrzeszenia do życia wiecznego (niedziela V). Wspaniała rzeczywistość spotkania z Chrystusem w Chrzcie ma swe źródło w tym, że Syn Boży jako Sługa Jahwe, posłuszeństwem aż do śmierci zrealizował w pełni plan Ojca. Włączając w tymże Chrzcie w swoją śmierć, przeprowadza każdego człowieka do chwały zmartwychwstania i współkrólowania z Nim (Niedziela Palmowa).

Niedziele roku B ukazują historię zbawienia jako dzieje przymierza Boga z ludźmi, wypełnionego w Misterium Paschalnym Chrystusa. Po

zbior., Poznań—Warszawa—Lublin 1967, s. 440—446; *Pascha Nostrum. Wieczera Pańska w życiu wspólnoty wiernych*, pr. zbior., Poznań—Warszawa—Lublin 1967, s. 209—221.

⁶ Por.: A. Nocent, *Célébrer Jésus-Christ. L'année liturgique*, T. 3 (*Carême*), Paris 1976, s. 101—238; *Mentanoëite. Nawracajcie się*, pr. zbior., Kraków 1977, s. 71—125; 131—196; 205—266; 275—307; 317—345; 359—369.

⁷ *Ordo Lectionum Missae, editio typica*, 1969, Praenotanda, n. 8a. 13. Por.: A. Haquin, *Les lectures bibliques dans le Carême d'aujourd'hui*, w: *Assemblées du Seigneur*, T. 13, Paris 1975, s. 6—17; A. Nocent, *Célébrer Jésus-Christ*, T. 3, s. 19—35.

grzechu pierwotnym człowiek upadły bez pomocy Boga nie uwolni się spod władzy szatana i zginie. Na to zapotrzebowanie Bóg odpowiada przymierzem, które dopełnione zostanie zwycięskim posłannictwem Chrystusa (niedziela I). Posłannictwo to będzie połączone z ofiarą, na wzór ofiary Abrahama. Do tego konieczne jest stałe umacnianie wiary, posłuszeństwo Chrystusowi i gotowość czynnego udziału w Jego ofierze (niedziela II). Bóg nadaje prawo przymierza (Dekalog) i wybiera znak przymierza — krzyż Chrystusa (niedziela III). Posyłając Syna, Bóg okazuje ostateczną wierność swemu przymierzemu z ludzkością: jak w dziejach Izraela po okresie niewoli przychodziło wyzwolenie, tak Syn Boży przyniesie wyzwolenie od grzechu i jego skutków dla wszystkich (niedziela IV). Człowiek powstaje wraz z Chrystusem do nowego życia, włączając się w Jego posłuszeństwo, w Jego śmierć; Chrzest staje się wyrazem tego włączenia, osobistym przymierzem człowieka, jego „tak” wobec Boga (niedziela V). Dlatego trzeba stale i na nowo przeżywać we wierze misterium przymierza Paschy, co przygotowani liturgią Niedzieli Palmowej czynią chrześcijanie w świętym Paschalnym Triduum.

Niedziele roku C pozwalają spojrzeć na historię zbawienia od strony uczestniczącego w niej człowieka. Podstawą uczestnictwa jest wyznanie wiary i wola walki ze złem (niedziela I). Droga wiary prowadzi do przewyciężenia wszelkich lęków i oporów. Umocnieni przez Chrystusa (przemienienie — niedziela II), wierzący dążą do doskonałości chrześcijańskiego życia. Dążenie to jest stałym, opartym na pokucie wychodzeniem (Exodus) z niewoli grzechu i zła, mimo ciągłych pokus i niekonsekwencji (niedziela III). Upadający, słaby człowiek musi rzucać się w ramiona przebaczącego, miłosiernego Ojca — nagrodą jest zaproszenie do udziału w radości Paschy wieczystej (niedziela IV). Chrystus Pan uczy nowego sposobu wartościowania, w którym miłość zdolna jest wyzwolić z każdej, nawet największej, niewoli grzechu i zła (niedziela V). Na tym tle całe Misterium Paschalne (Niedziela Palmowa) ukazane jest jako zobowiązujące wezwanie do osobistego Exodus z niewoli grzechu.

Sumując, można treść czytań niedzielnych roku A nazwać fundamentalną katechezą chrzcielną, roku B — dogmatyczną katechezą soteriologiczną, roku C — moralną⁸. Cały trzyletni cykl wielkopostnych niedziel stanowi zamkniętą całość, przypominającą wszystkie aspekty i zobowiązania wynikające z przynależności do Ludu Bożego Nowego Przymierza.

Poszczególne niedziele Wielkiego Postu pełnią konkretne funkcje w rozwoju myśli teologicznej okresu. Niedziela I wprowadza w klimat całego

⁸ Por.: A. Nocent, *Teologia liturgica della Quaresima*, RiL 60 (1973), s. 9—17; *Metanoëite*, s. 32—33.

okresu. Ukazuje fundamentalną prawdę o konieczności oparcia się o Boga, jako jedyną drogę wyjścia w tragicznej sytuacji zniewolonego przez grzech człowieka. Chrystus — zwycięzca szatana — jest właśnie tą drogą. Niedziela II to niedziela wiary i zawierzenia Bogu, Jego zbawczej miłości, a nade wszystko Jego „Synowi Umiłowanemu” — Jezusowi Chrystusowi. Słuchanie Chrystusa stanowi konieczny warunek osiągnięcia zbawienia. Niedziela III wprowadza temat pokuty i Chrztu, poprzez które człowiek korzysta z darów oczyszczenia i ożywienia, przygotowanych przez Paschalne Misterium Chrystusa. Niedziela IV ukazuje różne aspekty zbawienia dokonanego przez Chrystusa. Wyraża nadzieję na otrzymanie światła wiary i łaski, na przebaczenie grzechów, na dostąpienie w pełni owoców zbawczej miłości. Niedziela V również tchnie nadzieją nowego życia, które jest owocem Ducha Świętego mieszkającego w człowieku. Na różne sposoby ukazany jest ewangeliczny paradoks o życiodajnej śmierci (Łazarz, alegoria o ziarnie). Niedziela Męki Pańskiej (Palmowa) przedstawia Chrystusa wypełniającego zbawcze posłannictwo Sługi Jahwe, zobowiązuje do osobistego włączenia się w zbawcze misterium.

*Czytania mszalne dni powszednich*⁹

Tematyka tych czytań pozwala wyróżnić dwie wyraźne części okresu: od Środy Popielcowej do końca tygodnia III-ciego i od początku tygodnia IV-tego do końca Wielkiego Postu.

Część pierwsza podaje wnikliwą katechezę moralną, będąc jak gdyby „przewodnikiem” dla pragnącego prawdziwie i szczerze przyjąć lub odnowić swój Chrzest. Poszczególne zagadnienia nie tworzą jakiegoś logicznie uporządkowanego schematu. Najczęściej powracają: konieczność przebaczenia, szczerłość uczynków pokutnych, potrzeba wytrwałej modlitwy. Wielokrotnie podkreślona jest prawda o Bożym miłosierdziu, ale i o Jego karzącej sprawiedliwości. Czytania tej części Wielkiego Postu stają się okazją do stałego rachunku sumienia ze szczerości i sumienności chrześcijańskiego wysiłku pracy nad sobą.

W drugiej części Wielkiego Postu treść czytań codziennych zmienia się. W tygodniu IV-tym i V-tym przewidziano półciągłą lekturę fragmentów Ewangelii św. Jana. Dobór perykop wskazuje na zamiar przedstawienia z jednej strony godności Jezusa — Mesjasza i Syna Bożego oraz istotnego sensu Jego posłannictwa; z drugiej zaś narastającego między Jezusem a przywódcami Izraela konfliktu, który doprowadził do procesu i skazania Jezusa, a w Bożych planach do wypełnienia Jego zbaw-

⁹ Por.: A. Nocent, *Célébrer Jésus-Christ*, T. 3, s. 241—250. Zob. też: L. della Torre, *Usò del lezionario feriale in Queresima*, RiPL 13 (1976), s. 21—28.

czej misji. Czytania ze Starego Testamentu zostały tak dobrane, by stanowiły typiczne przedstawienie lub prorocką zapowiedź słów i czynów Jezusa Mesjasza. Czytania IV i V-tego tygodnia Wielkiego Postu stanowią już przygotowanie do przeżycia Paschalnego Misterium. Liturgia Niedzieli Palmowej i trzech pierwszych dni Wielkiego Tygodnia kontynuują to przygotowanie. Czytane kolejno fragmenty Pieśni Sługi Jahwe ze zbioru Deutero-Izajasza przedstawiają syntezę posłannictwa Mesjasza: jest On umocnionym przez Ducha Bożego prawodawcą przymierza miłości, mającym ogłosić zbawienie wszystkim krańcom ziemi, a dokonującym tego przez własne cierpienie i śmierć¹⁰.

*Czytania w liturgii godzin*¹¹

Wprowadzeniem do lektury Pisma świętego przewidzianego na okres Wielkiego Postu w cyklu rocznym jest tekst Iz 58, 1—12, który w Środę Popielcową podaje warunki prawdziwego i owocnego postu. Potem, zarówno w niedziele jak i dni powszednie, do końca czwartego tygodnia czytana jest historia Exodus Izraela z Egiptu. W dwóch ostatnich tygodniach przewidziano prawie w całości List do Hebrajczyków. List ten zawiera wykład teologii kapłaństwa i kapłańskiej ofiary Chrystusa, stanowi więc bezpośrednie przygotowanie do rozważania Paschalnego Misterium.

Drugie czytanie w Liturgii Godzin w okresie Wielkiego Postu wzięte jest z różnych pism Ojców Kościoła, a także autorów późniejszych. Niezwykle różnorodna w treści lektura pozwala przeżywać Wielki Post w duchu chrześcijan pierwszych wieków, podaje także patrystyczną egzegezę wielu wielkopostnych perykop biblijnych. Tematy doktrynalne i parenetyczne są ze sobą ściśle powiązane — poznane misterium domaga się odpowiedzi życia, a włączenie w Misterium Paschalne przez Chrzest musi być konsekwentnie dopełnione całym postępowaniem. Podobnie jak w treści czytań biblijnych Lekcjonarza, zauważa się przewagę akcentów parenetycznych w pierwszych tygodniach, a doktrynalnych — w dwóch ostatnich tygodniach Wielkiego Postu.

¹⁰ Szczegółową egzegezę perykop o Słudze Jahwe zob.: P.-E. Bonnard, *Le second Isaïe, son disciple et leurs éditeurs. (Isaïe 40—66)*, Paris 1972, s. 37—56; 123—129; 213—224; 229—236.

¹¹ Por.: A. Nocent, *Célébrer Jésus-Christ*, T. 3, s. 250—252. *Metanoëite*, s. 34—35. Zob. też: A. Bergamini, *Uso dei testi della Liturgia delle Ore nel Tempo di Quaresima*, RiPL 13 (1976), s. 29—32. W opracowaniu uwzględniono roczny cykl czytań Liturgii Godzin.

2. Modlitwy liturgiczne¹²

W treści kolekt dominuje wątek moralny, ujmujący w różny sposób problem wielkopostnej ascezy. Można stąd określić najpierw konieczne elementy chrześcijańskiej ascezy: od ogólnej dyspozycji nawrócenia się ku Bogu, poprzez poznawanie woli Bożej, pokorę, wytrwałość, po konkretne czyny miłości bliźniego i osobistego zewnętrznego umartwienia. Teksty kolekt określają również owoce wielkopostnego wysiłku — najczęściej w formie prośby o ich osiągnięcie. Najczęściej wymieniana jest przemiana duchowa, odnowa w świętości oraz dobre przygotowanie obchodu Tajemnicy Paschalnej. Wreszcie wielokrotnie przypomina się, że trud wielkopostnej przemiany wspierany jest nadprzyrodzoną pomocą Bożą — łaską udzielaną całemu Kościołowi i konieczną na drodze do życia wiecznego. W treści kolekt można również dostrzec wątki doktrynalne, zwłaszcza w niedziele i ostatnie dwa tygodnie okresu. Powtarzana jest prawda o wypełnieniu przez Mękę Chrystusa zbawczego planu Boga, o pojednaniu świata z Bogiem.

Modlitwy nad darami i po Komunii związane ściśle z liturgią Mszy świętej zawierają wiele elementów teologii Ofiary Eucharystycznej, jej skutków i owoców, a także warunków uczestnictwa. Kilkakrotnie zasygnalizowany jest związek Eucharystii z Misterium Paschalnym. Treść tych modlitw daje wszystkim uczestnikom podstawę do ożywienia i odnowy życia eucharystycznego jako zasadniczej konsekwencji paschalnego ponowienia przymierza Chrztu.

Bogaty zestaw dwunastu wielkopostnych prefacji¹³ podsuwając motywy uwielbienia Boga, zawiera wiele pouczeń doktrynalnych i moralnych wskazówek. Można wyróżnić trzy grupy prefacji. Pierwszą grupę stanowią prefacje ogólne wraz z prefacją niedzieli I. Motywem uwielbienia i dziękczynienia Bogu są w nich dobrodziejstwa okresu Wielkiego Postu.

¹² O teologicznej treści kolekt wielkopostnych zob.: M. Augé, *Le colette del Proprio del Tempo nel nuovo Messale*, EL 84 (1970), s. 287—292; tenże, *L'eucologia quaresimale del nuovo Messale*, RiL 60 (1973), s. 22—33; J. Miazek, *Kolekty okresu Wielkiego Postu w Mszałe Pawła VI*, CT 50 (1980) z. 2, s. 99—107. Opracowanie modlitw nad darami i po Komunii zob.: V. Raffa, *Le orazioni sulle offerte nel nuovo Messale*, EL 84 (1970), s. 316—319; A. Ferretti, *Le orazioni „post communionem” de Tempore del nuovo Messale Romano*, EL 84 (1970), s. 328—332; J. Janicki, *Modlitwy nad darami okresu Wielkiego Postu w Mszałe Rzymskim Pawła VI*, CT 51 (1981) z. 2, s. 79—86; Szczegółową analizę teologicznej treści prefacji zob.: S. Czerwik, *Prefacje Czwadziestodniowego przygotowania do obchodu Paschalnego Triduum w Mszałe Rzymskim Pawła VI z r. 1975*, w: STV 20 (1982) z. 1, s. 74—129; zob. też. *Metanoeite*, s. 50—52; 70; 131; 204—205; 274; 315—317; 355—356.

Wreszcie o Prośbach z Liturgii Godzin zob.: J. Miazek, *Modlitwy błagalne („Preces”) w Laudesach i Nieszporach Liturgii Godzin*, w: STV 20 (1982) z. 1, s. 177—179.

¹³ Zob.: S. Czerwik, *Prefacje...*, s. 74—80.

W związłych słowach przypominają, że Wielki Post — to czas ustanowiony przez Boga dla zbawiennego dobra ludzi, przygotowujący do rocznego obchodu Paschy Pana. Podczas Wielkiego Postu ma się dokonać oczyszczenie duchowe i stały wzrost chrześcijan w łasce dziecięctwa Bożego. Jest to droga uwalniania się od nieuporządkowanych przywiązań, droga modlitwy i dzieł miłosierdzia, droga umartwień i postów. W istocie jest to walka ze złym duchem, która ma szansę zwycięstwa dzięki zwycięstwu Chrystusa. Druga grupa — to prefacje o tematyce pasyjnej (obie prefacje o Męce Pańskiej oraz prefacje z niedzieli II i Niedzieli Palmowej). Męka Chrystusa przynosi zbawienie, śmierć Niewinnego za grzeszników oczyszcza świat ze zbrodni, umożliwia prawdziwe, godne uwielbienie Boga. Krzyż Jezusa objawia się także jako znak mocy: sądu nad światem i władzy Ukrzyżowanego Pana. Śmierć Chrystusa na krzyżu ukazana jest w łączności z cudem zmartwychwstania, które nie było tylko nagrodą za posłuszeństwo, ale przyniosło usprawiedliwienie (*iustificatio*). Grupę trzecią wreszcie stanowią trzy prefacje własne niedziel: III, IV i V, przewidziane w roku czytań cyklu A. Część środkowa tych prefacji nawiązuje do treści perykop ewangelicznych, wydobywając ich sens chrzcielny, zgodnie z zasadniczą rolą tych niedziel w strukturze wielkopostnego katechumenatu. Prefacja niedzieli III ukazuje „drogę” Boga do ludzkiego serca. Wreszcie prefacja niedzieli V w wydarzeniu wskrzeszenia Łazarza odczytuje wyraz miłosierdzia Boga-Człowieka. Jezus jako człowiek zapłakał nad grobem przyjaciela, jako Bóg wskrzesił go. Miłosierdzie swoje rozciągnął na całą ludzkość i dlatego prowadzi ją do nowego życia poprzez święte misteria (*sacra misteria*). Zwrot ten może być tłumaczony szeroko (całe życie i nauka Chrystusa)¹⁴ lub wąsko (sakramenty wtajemniczenia).

Specyficzną dla Wielkiego Postu treść zawierają także serie wezwań modlitewnych (*Prośby*) Jutrzni i Nieszporów, głównych części odnowionej Liturgii Godzin. W krótkiej, związanej formie przewijają się w zasadzie wszystkie wspomniane wyżej wątki tematyczne zarówno doktrynalne (Chrystus i Jego dzieło zbawienia, Chrzest jako mistyczne pogrzebanie z Chrystusem i przejście do nowego życia w Nim, uczestnictwo w Eucharystii jako pełni paschalnych darów), jak i moralne. Pouczenia moralne, zazwyczaj w formie wypraszania koniecznych postaw, domagają się otwarcia na Boże słowo i działanie, przypominają o potrzebie stałego wzrostu miłości względem bliźnich, wzywają do ustawicznej pracy nad sobą. Uczestnicząc w Liturgii Godzin każdy ma okazję do stałego kontrolowania się, czy wykorzystując „czas upragniony, czas zbawienia” (2 Kor 6,3), zmierza do faktycznej odnowy zawartego z Bogiem Przymierza.

¹⁴ Tamże, s. 115—118.

LITURGIA WIELKIEGO POSTU JAKO ZOBOWIĄZUJĄCE WEZWANIE

Przedstawione bogactwo treści liturgii wielkopostnej stanowić ma wezwanie do przemiany życia; ma być szkołą chrześcijańskiego wtajemniczenia dla katechumenów, a dla ochrzczonych czasem powrotu do źródeł swojego chrześcijaństwa, czasem jak gdyby wielkich rekolekcji¹⁵. Zarówno treści doktrynalne jak i pouczenia parenetyczne w tekstach liturgii Wielkiego Postu są więc szczególną katechezą. Włoski liturgista E. Lodi nazywa ją „zbawiennym lekarstwem, drogą współdziałania w walce Chrystusa z potęgami zła, zwrotem ku Bogu całego ludu, zaproszeniem do pełni życia dziecka Bożego, ukazaniem właściwych dyspozycji życia wewnętrznego, kształtowaniem w sobie nowego człowieka”¹⁶.

Adresatami tak pojętej katechezy są katechumeni przygotowujący się do przyjęcia sakramentów wtajemniczenia oraz wierni przygotowujący się do odnowienia przymierza Chrztu i owocniejszego przeżycia Misterium Paschy. Teksty liturgiczne nie odróżniają obu grup odbiorców. Jest to zrozumiałe, gdyż głęboko przeżyta odnowa przymierza stawia przed człowiekiem te same wymagania, co i bezpośrednie przygotowanie do uczestnictwa w nim¹⁷. Na tle tego zasadniczego wezwania kierowanego do wszystkich uczestników liturgii wielkopostnej można dostrzec pewne, nieliczne wskazówki dla samych duszpasterzy — przewodników drogi odnowy duchowej. Wreszcie cała wspólnota lokalna (parafia) wezwana jest do stworzenia szczególnego klimatu, umożliwiającego i ułatwiającego wewnętrzny wysiłek swoich członków.

Kerygmatyczną treść wielkopostnej katechezy liturgicznej można ująć w następujące jednostki tematyczne:

- wezwanie do stawiania się „nowym człowiekiem”,
- wezwanie do duchowej walki ze złem,
- wezwanie do świadectwa czynu wobec bliźnich,
- wezwanie do przemiany świata.

¹⁵ Określenia takie podaje już K. van Oost, *Popielec*, MCh 3 (1932), s. 98. Por.: E. Lodi, *Teologia del tempo quaresimale nel nuovo lezinario e messale*, RiPL (1971), s. 3—14; A. Haquin, *Le Carême, temps d'unification de la vie chrétienne*, ComLit 58 (1976), s. 115—120.

¹⁶ E. Lodi, *Teologia del tempo quaresimale...*, s. 11—12.

¹⁷ Por.: św. Leon Wielki, *Mowa* 45,1, w: św. Leon Wielki, *Mowy, Pisma Ojców Kościoła*, T. 24, Poznań 1957, s. 200—201.

1. Wezwanie do stawania się „nowym człowiekiem”

Bardzo mocno zaakcentowane w teologii św. Pawła pojęcie „nowego człowieka”¹⁸, rzadko wprawdzie wyrażone w tekstach dosłownie, zostało jednak szczegółowo w nich rozpracowane w swoim istotnym znaczeniu. Wielkopostny program „nowego człowieka” obejmuje następujące elementy:

- wejście w osobowy kontakt z Chrystusem przez wiarę,
- postawę nadziei jako zawierzenia Bogu,
- miłość rozumianą jaką czynną odpowiedź Bogu,
- karmienie się słowem Bożym,
- modlitwę jako najszczególniejszy wyraz miłości względem Boga,
- korzystanie z nadprzyrodzonych pomocy,
- stały wzrost w doskonałości.

Wejście w osobowy kontakt z Chrystusem przez wiarę

Człowiek spotyka się z rzeczywistością Paschalnego Misterium Chrystusa. Ukazane zostało ono na tle całej historii zbawienia jako wydarzenie, w którym najpełniej objawił się Bóg w swej zbawczej miłości. Drogę „nowego człowieka” trzeba zatem rozpocząć od przyjęcia prawdy o tym misterium i odpowiedzi na nie wiarą. Zaakcentowane jest rozważanie i zgłębianie zarówno uniżenia Chrystusa w Jego krzyżowej śmierci, jak i Jego Boskiej wielkości i godności¹⁹. Wezwanie do wiary dochodzi już na samym początku wielkopostnej drogi w towarzyszącej posypaniu popiołem formule: *poenitemini et credite Evangelio* (Mk 1,15). Uwierzenie Ewangelii oznacza także przyjęcie i rozważanie Chrystusowego prawa. Trzeba otworzyć się na lepsze zrozumienie wymagań Boskiego Mistrza, a konsekwencją zawierzenia Mu jest pragnienie wypełniania zawsze Jego woli²⁰. Przyjęcie Chrystusowej Prawdy i Chrystusowego Prawa nie ogranicza się do aktu tylko rozumowo-wolitywnego; ma ono prowadzić do osobowego spotkania z Panem, do „przyłgnięcia

¹⁸ Ef 2,15; 4,24; Gal 6,15; 2 Kor 5,17; Rz 6,4 i in. Zob. też: J. Stępień, *Teologia świętego Pawła. Człowiek i Kościół w zbawczym planie Boga*, Warszawa 1979, s. 131—137.

¹⁹ Św. Augustyn: „raczej wzdrygamy się przed uznaniem poniżenia Chrystusa, dokąd niechętnie schodzi nasza myśl od niedawnej kontemplacji Jego Bóstwa”. (fragment z *Objaśnień do Ps 85*, czytany we środę V, *Liturgia Godzin*, T. 2, Poznań 1984, s. 293) — dalej cytuję: LG.

²⁰ „mentes nostras caelestis instrue disciplinis” (w kolekcje poniedziałku I, *Missale Romanum* 1970, s. 186); „naucz nas... przez cały dzień we wszystkim pełnić Twoją wolę” (prośba z Jutrzní soboty tygodni parzystych, LG, s. 67).

doń duszą i wstąpienia na Jego drogę”²¹. Oznacza to uświadomienie sobie, że zbawcza relacja Chrystusa do ludzi nie ma charakteru masowego, anonimowego, ale kierowana jest osobiście do każdego człowieka. W tym bardzo personalistycznym ujęciu wiary utwierdzają chrześcijanina treści pouczeń biblijnych: zwłaszcza osobowe wkraczanie Boga w dzieje (*Exodus*) oraz stosunek Chrystusa Ewangelii do ludzi, w których pragnie wzbudzić wiarę. Fundamentalne znaczenie dla właściwego przyjęcia wezwania do wiary mają perykopy chrzcielne niedziel roku A, ukazujące na przykładzie Nikodema, Samarytanki i Niewidomego — drogę dochodzenia do spotkania z Chrystusem przez wiarę. Podobne wezwanie zawierają ewangeliczne perykopy przedstawiające spotkania Chrystusa z potrzebującymi łaski nawrócenia²².

Postawa nadziei jako zawierzenia Bogu

Objawienie Paschalnego Misterium Chrystusa jest w swojej istocie głosem człowiekowi życia wiecznego. Wejście „na drogę Pańską” jest równoznaczne z przyjęciem perspektywy zbawienia, a więc z postawą nadziei. W tej nadziei człowiek winien zawierzyć Bogu i poddać się Jego działaniu. Oznacza to najpierw uświadomienie sobie, że nie można osiągnąć zbawienia własną mocą, ani zbawczej nadziei pokładać w drugim człowieku²³. Jedyną podstawą nadziei na otrzymanie koniecznej łaski jest usprawiedliwienie dokonane najzupełniej darmo i bezinteresownie. Wielkopostna liturgia zachęca do trwania w postawie nadziei, bez zwątpień; powtarza się to nieraz w tekstach modlitw, w wezwaniach psalmisty („zrzuć swą troskę na Pana, a On cię podtrzyma” — Ps 55,23), w zachętach proroków²⁴. Perykopy biblijne pokazują też postawę zawierzenia Bogu, mimo różnych okoliczności, w życiu Abrahama, Mojżesza, Estery, Jeremiasza. Szczególnie wymowna dla omawianego aspektu katechezy wielkopostnej jest prośba skierowana do Boga, by pomógł człowiekowi przyjąć zarówno dobro (z wdzięcznością) jak i przeciwności (z cierpliwością)²⁵.

²¹ Św. Ambroży: „Możesz uciec duchem... jeśli tylko przylgniesz do Niego swoją duszą” (fragment traktatu *O unikaniu świata*, sobota II, LG 164); Św. Augustyn: „Jeżeli kochasz, idź!... Posłuchaj Chrystusa, który ci najpierw mówi: „Ja jestem drogą” (fragment *Komentarza do Ewangelii Jana*, niedziela IV, LG, s. 221).

²² Łk 5,27—32; Łk 13,1—9; Łk 18,9—14. J 8,1—11.

²³ Św. Bazyli Wielki: „To jest bowiem doskonała i pełna chluba, gdy ktoś wynosi się nie z powodu własnej sprawiedliwości, bo wie, że jej naprawdę nie posiada, lecz swoje usprawiedliwienie opiera wyłącznie na wierze w Chrystusa Pana. (fragment *homilii o pokorze*, poniedziałek III, LG, s. 179).

²⁴ Np.: Iz 49,14—15, fragment perykopy ze środy IV.

²⁵ Wezwanie Prośb Jutrzni tygodni parzystych, LG, s. 145; por.: Job 2, 9—10.

Miłość rozumiana jako czynna odpowiedź Bogu

Teksty liturgii na różne sposoby przedstawiają rzeczywistość miłości Boga: od zarysowania całego planu zbawczego realizowanego w dziejach Izraela, wypełnionego przez Chrystusa, kontynuowanego w posłannictwie zbawczej wspólnoty Kościoła, poprzez wskazanie miłosierdzia jako zasadniczego przymiotu Boga, aż do konkretnych przykładów przebaczenia okazanego tym, którzy zblądzili. Liturgia Wielkiego Postu stanowi jeden wielki kerygmat miłosiernej miłości, a równocześnie wołanie o nią: „wysłuchaj mnie, Panie, bo Twoja łaska pełna jest dobroci, wejrzyj na mnie w ogromie swego miłosierdzia”²⁶. Równocześnie przypomina się, że podstawowym moralnym nakazem stąd płynącym jest przykazanie miłości Boga i bliźniego.

Zawarte w tej treści wezwanie domaga się miłości jako jedyne, podstawowego motywu trwania przy Chrystusie. Miłość gwarantuje dojście do prawdy, niosącej z kolei pełne wyzwolenie. Miłość również zabezpiecza właściwe rozumienie przykazań i ma być jedynym motywem kierowania się nimi w życiu. Miłość człowieka odpowiadającego na Miłość Boga musi przede wszystkim naśladować podstawowy jej przymiot: miłosierdzie²⁷. Miłosierdzie chrześcijańskie stanowi bogaty temat wielkopostnej liturgii. Wzywa ona do miłosierdzia, traktując je nie tylko jako środek duchowego wzrostu „nowego człowieka”, ale i jako oręż w walce ze złem. Święty Leon uczy: „ze świętą [...] praktyką postu należy łączyć dzieła miłosierdzia, wyrażające się w różnorodnej formie...” i dalej: „miłość bowiem, którą mamy świadczyć równocześnie Bogu i bliźniemu, nigdy nie jest ograniczona takimi przeszkodami, aby nie mogła chcieć dobrze czynić drugiemu”²⁸. Miłosierdzie odnosi się najpierw do duchowej sfery człowieka. Miłosierdzie Chrystusa Odkupiciela przebaczącego i odpuszczającego grzechy zobowiązuje do miłosiernego przebaczenia bliźnim, do troski o tych, którzy odeszli, zwłaszcza o grzeszników zatwardziałych. Miłosierna miłość Boga objawiona w Chrystusie skierowana była także do ubogich. Odwzorowanie tej postawy w życiu chrześcijanina oznacza gotowość niesienia pomocy potrzebującym i uciśnionym, w których widzi on samego Chrystusa. Tak pojęta miłość, wkraczając w życie człowieka, ma uczynić je bardziej człowieczym²⁹. Idąc dalej za wzorem Chrystusa Pana należy objąć miłością także nie-

²⁶ Ps 69(68),17 w antyfonie na wejście soboty po Popielcu. Por.: Jan Paweł II, *Encyklika o Bożym Miłosierdziu „Dives in misericordia”*, 1980, n. 15

²⁷ Ef 2,4—10 (perykopa czytana w niedzielę IV B). Obszerny wykład przymiotów Bożego miłosierdzia zob.: Jan Paweł II, *Dives in misericordia*, n. 1; 2; 7.

²⁸ Fragment *Mowy 6 na Wielki Post* (czwartek po Popielcu, LG, s. 52). Por. perykopę Iz 58,1—9a czytana nazajutrz.

²⁹ KDK 38, fragment czytany w Godzinie Czytań soboty IV, LG, s. 265—266.

przyjaciół — wybacząc im i ofiarując dar modlitwy. Wreszcie szczytem miłości naśladowanej miłości Chrystusa — cierpiącego i ofiarowanego za cały lud Sługi Jahwe — jest oddanie swego życia w ofierze za braci³⁰.

Karmienie się słowem Bożym

Na samym początku Wielkiego Postu, w scenie kuszenia Chrystusa na pustyni, przypomniana jest prawda, że „nie samym chlebem żyje człowiek, lecz każdym słowem, które pochodzi z ust Bożych” (Mk 4,4). Otwiera ona całą serię wskazówek i wezwań do przyjmowania Bożego słowa. Wezwania te są ujęte pozytywnie, jako zachęta do karmienia się, nasycania Bożym słowem; do słuchania go otwartym sercem i do trwania w nim. Słowo Boże określone jest jako ożywiające lekarstwo³¹. Pokarm słowa Bożego staje się dla chrześcijanina nie tylko zwykłym pouczeniem, zapoznaniem z przykazaniami, wymaganiami; — mocą zawartą w tym słowie ma się dokonać stały wzrost w wierze, nadziei i miłości, ma się rozwijać „nowe życie nowego człowieka”³². Treść liturgii zawiera także ostrzeżenie, by cennego depozytu słowa Bożego nigdy nie utracić. Teksty liturgiczne wielokrotnie nawołują do przyjmowania i przestrzegania Prawa (najczęściej konkretnie wymieniając Dekalog). Równocześnie jednak wszystkie perykopy ukazujące spory Chrystusa z faryzeuszami o interpretację Prawa stanowią wezwanie do właściwego rozumienia nie tyle litery co ducha Bożego słowa. Św. Grzegorz z Nazjanzu uczy: „Bądźmyż więc i my uczestnikami Prawa, ale w sposób ewangeliczny, a nie według litery; doskonale, nie zaś niedoskonale; wiecznie, a nie tylko w doczesności”³³. Wzywając do lektury i medytacji słowa Bożego, jest liturgia Wielkiego Postu równocześnie doskonałą okazją do realizacji tego zadania. Bogaty zestaw czytań biblijnych, a także starannie dobrane czytania pisarzy chrześcijańskich, będące w większości głębokim komentarzem Pisma świętego, każdemu uczestnikowi liturgii dają możliwość codziennej głębokiej refleksji ku własnemu wzrostowi duchowemu.

³⁰ Iz 50,4—9 (perykopa czytana w Wielką Srodę). Por. św. Augustyn: „Pełnię miłości, którą winniśmy się... wzajemnie kochać, określił sam Pan” (fragment *Komentarza do Ewangelii Jana*, także Wielka Sroda, IG, s. 347).

³¹ „Bóg, który przez Słowo i Mądrość leczy i ożywia” (św. Teofil z Antiochii, *Do Autolika*, środa III, IG, s. 193).

³² Por.: Kol 3,1—17. Zob. też: J. Stępień, *Teologia świętego Pawła*, s. 135—136.

³³ Fragment *Mowy* 45, sobota V, LG, s. 313.

Modlitwa jako najszczególniejszy wyraz miłości względem Boga

Wezwanie do modlitwy stanowi ukazanie kolejnego, po przyjmowaniu słowa Bożego, elementu koniecznego do chrześcijańskiego wzrostu. Liturgia Wielkiego Postu jest sama wielką i głęboką modlitwą. Dostarcza nie tylko wiele gotowych modlitewnych tekstów, ale także stwarza warunki do osobistej kontemplacji. Wezwanie do poznania Bożej prawdy i poznania Bożego prawa, do poznania tajemnicy Chrystusa i Kościoła (o czym wspomniano wyżej), są zawsze wezwaniem do rozważania, a więc modlitewnej refleksji. Treści do rozmyślenia dostarcza bogaty wybór czytań w Lekcjonarzu i Liturgii Godzin.

Zachęta do modlitwy wynika przede wszystkim z jej wartości, ukazanej w dwóch aspektach: — jako oręż w walce ze złem i jako akt uwielbienia należnego Bogu. Za przykładem Chrystusa pokonującego szatana czterdziestodniową modlitwą na pustkowiu, chrześcijanin ma czuć się na modlitwie³⁴. Tylko wtedy będzie miał dostateczną moc, by oprzeć się atakowi złego ducha. Modlitwa jest równocześnie uznaniem dobroci Boga i pozwala człowiekowi złączyć się z całym stworzeniem w hołdzie uwielbienia. Modlitwa wyraża także wielką tęsknotę serca ludzkiego, by przylgnąć do Boga całkowicie. Św. Jan Chryzostom określa modlitwę jako „źródło zjednoczenia i jedności z Panem”, nazywa ją także „światłem duszy”, umożliwiającym prawdziwe poznanie Boga. „Uniesiony przez modlitwę duch ludzki osiąga wyżyny nieba i obejmuje Boga niewypowiedzianym uściskiem”³⁵.

Z kolei teksty liturgii pouczają o cechach dobrej modlitwy. Jest nią przede wszystkim pokora, szczerść i autentyzm. Klasyczna katecheza pokornej modlitwy w przypowieści o faryzeuszu i celniku (Łk 18,9—14) przypomniana jest też w pouczeniach Ojców, w przykładach postaci biblijnych³⁶, a także w samym sposobie formułowania modlitewnych tekstów. Wprawdzie słowo „pokornie” (*suppliciter*) nie występuje często w modlitwach mszalnych, to jednak cała treściowa ich konstrukcja tchnie duchem szczerzej pokory i otwarcia swego serca Bogu. Kolejna istotna cecha modlitwy chrześcijańskiej to wytrwałość. We wspomnianej już katechezie, św. Jan Chryzostom mówi wprost o modlitwie, która „nie ogranicza się do określonych godzin, lecz trwa nieustannie, zarówno w dzień jak i w nocy”³⁷. Chodzi o to, by myślać być przy Bogu podczas

³⁴ Mt 4,1—11 z paralelami synoptycznymi, stanowiące czytanie mszalne niedzieli I. Por.: św. Augustyn, *Komentarz do Psalmu 61*, niedziela I, IG, s. 73—75.

³⁵ *Homilia 6 o modlitwie*, piątek po Popielcu, LG, s. 58—59.

³⁶ Wj 32,11—14 (Mojżesz, wtorek III, Godzina Czytań); Est 14, 1,3—5.12—14, Wlg (Ester, czwartek I, mszalne); Dn 3,25.34—43 (Azariasz, wtorek III, mszalne); Dn 9,4b—10 (Daniel, poniedziałek II, mszalne).

³⁷ Z tekstu cyt. wyżej (przypis 35).

każdego zajęcia, by modlić się nie tylko słowami, ale także myślami i pragnieniami. Nieustannie powinien trwać stan modlitewnego odniesienia do Boga w głębi duszy człowieka.

Odnosnie do treści modlitwy, poza wspomnianym uprzednio uwielbieniem Boga, najczęściej pojawiają się wezwania do dziękczynienia, szczególnie dziękczynienia skierowanego do Chrystusa Pana za dar zbawienia. Należy jednak dziękować także za podtrzymywanie życia doczesnego, za „pomoc w tym, co śmiertelne”³⁸. O szczególnym związku modlitwy chrześcijanina z modlitwą Chrystusa przypomina św. Augustyn, stwierdzając wprost, że „Jezus Chrystus, Syn Boży [...] modli się za nas i w nas, a my modlimy się do Niego”³⁹.

Wreszcie modlitwa powinna być podstawą uczynków. Z niej płynie umocnienie do życia według Ewangelii, do czynów miłości, do aktywności apostołskiej. W przytaczanej katechezie o modlitwie św. Jan Chryzostom poucza wyraźnie, że praktykując modlitwę, człowiek „przyozdabia swój dom skromnością i pokorą, aby jaśniał światłem sprawiedliwości; upiększa go dobrymi czynami jak wyborną blachą błyszczącą, a w miejsce murów i ozdobnych kamieni uświetnia go wiarą oraz wielkodusznością”⁴⁰.

Korzystanie z nadprzyrodzonych pomocy

Charakterystyczną cechą treści liturgii wielkopostnej jest stosunkowo mało wyraźne zaakcentowanie nadprzyrodzonej pomocy sakramentalnej, jaką otrzymuje człowiek pragnący odnawiać swoje wnętrze. Najświętszy Sakrament Eucharystii jest ukazywany w mszalnych modlitwach nad darami i pokomunijnych jako konieczny pokarm dający zbawienie, jako obrona przed duchowym złem. Modlitwy te wzywają więc do pokornego, godnego i jak najczęstszego uczestnictwa w Uczcie Pana. Chociaż w katechezie tekstów liturgicznych szeroko uwzględniona została problematyka chrześcijańskiej pokuty, to jednak nigdzie nie zawarto *expressis verbis* pouczeń dotyczących Sakramentu Pojednania. Widać stąd wyraźnie, że odnowa liturgii poszła w kierunku schematu starożytnego, kiedy to katecheza wielkopostna polegała przede wszystkim na pouczeniach moralnych, podczas gdy zapoznanie neofitów, a ugruntowanie wiernych w pojęciu misterium sakramentów (*mystagogia*) stanowiło treść okresu Pięćdziesiątnicy Paschalnej⁴¹. Zresztą brak bliższego pouczenia o Sakramen-

³⁸ „et creationis tuae circa mortalitatem nostram testificentur auxilium” (modlitwa nad darami wtorku IV, *Missale Romanum*, 1970, s. 211).

³⁹ *Komentarz do Psalmu 85, środa V, LG*, s. 292.

⁴⁰ Z tekstu cyt. wyżej (przypis 35).

⁴¹ M. Righetti, *Manuale di storia liturgica*, T. 4, Milano 1959, s. 44—49;

cie Pojednania w liturgii Mszy czy Oficjum Wielkiego Postu zostaje zrekompenzowany przez bogatą, treściowo odnowioną liturgię tego sakramentu, szczególnie w ramach wspólnotowego go sprawowania, czy też poprzez nabożeństwa pokutne ⁴².

Stały wzrost w doskonałości

Owocem odnowienia osobowego kontaktu z Chrystusem poprzez wiarę, nadzieję i czynną miłość, owocem karmienia się pokarmem słowa Bożego i Eucharystią, owocem pogłębianej modlitwy, powinien być stały duchowy wzrost w łasce i moralnej doskonałości. Wszystkie wezwania streszczają się w jednym: „Bądźcie świętymi, bo Ja jestem święty, Pan, Bóg wasz!” (Kpł 19,2). Przypomniane już na początku (czytanie mszalne poniedziałku I) uświadamia, że wielkopostny program cechuje maksymalizm. Nie chodzi o jakieś balansowanie na granicy grzechu — powołaniem chrześcijanina jest świętość, a Wielki Post to czas intensywnego budowania tej świętości. Św. Leon uczy, że „każdy z nas musi ustawicznie zrzucić z siebie rdzę śmiertelności, a że wśród stopni duchowego postępu nie istnieje nigdy taki, którego by już nie można było przekroczyć, trzeba sobie zadać trud, by w dniu odkupienia (chodzi o Świętą Paschy — przyp. opracowującego) nikt z nas nie znalazł się obciążony grzechami starego człowieka” ⁴³. Chrześcijański wzrost prowadzi do osiągnięcia coraz większej jedności i harmonii wewnętrznej, a ona z kolei do oczyszczenia całej zewnętrznej aktywności człowieka w świetle ⁴⁴. I tak, z pomocą Bożą, można trwać w świętym życiu i osiągnąć życie wieczne. Potrzebne jest do tego stałe kierowanie się ku Bożemu światłu, stałe zaprawianie się w dobrym. Wzrastający w świętości nowy człowiek żyje zawsze z Chrystusem, dzięki otrzymanemu na Chrzcie Duchowi Świętemu. Ma być „żywym”, to znaczy rozwijającym się „członkiem Chrystusa” ⁴⁵. Wymaganie stałego duchowego rozwoju stanowi najistotniejszy element odpowiedzi człowieka na objawioną mu i urzeczywistnioną w Misterium Paschalnym Chrystusa Bożą miłość. Modląc się, „aby nasze serca odpowiedziały miłością na Twoją miłość” ⁴⁶ czy „pomóż nam swoją

97—99; W. Schenk, *Liturgia Sakramentów świętych*, T. 1 (*Initiatio Christiana*), Lublin 1962, s. 22.

⁴² Zob.: *Obrzędy Pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1981, s. 42—60.

⁴³ *Mowa 6 na Wielki Post*, czwartek po Popielcu, *LG*, s. 52.

⁴⁴ Por.: KDK 37—38 (Godzina czytań soboty po Popielcu, *LG*, s. 265—266); także: Iz 58,1—9a (piątek po Popielcu, mszalne).

⁴⁵ Dla przykładu: „daj, abymy żyli mocą Twego Ducha, którego nam udzieliłeś na Chrzcie świętym” (Prośba I Nieszporów Niedzieli Palmowej, *LG*, s. 323. Por.: J 12,20—33 perykopa mszalna tejże niedzieli w roku B).

⁴⁶ *Mszal Rzymski dla diecezji polskich. Wydanie studyjne*, Warszawa 1980, s. 64 (modlitwa nad darami soboty po Popielcu).

łaską powstrzymać się od grzechów i odpowiedzieć w ten sposób na wymagania Twojej miłości”⁴⁷ — człowiek uświadamia sobie najgłębszy sens całego wielkopostnego wysiłku i jego ostateczną perspektywę.

2. Wezwanie do duchowej walki ze złem

Kształtowanie w sobie nowego człowieka musi łączyć się z nieustanną metanoią. Konieczność nawrócenia, podobnie jak i konieczność stałego wzrostu, mocno zaakcentowana w teologii „nowego stworzenia” u św. Pawła⁴⁸ — w liturgii Wielkiego Postu przyjmuje najczęściej postać wezwania do wewnętrznej walki z mocami zła, z szatanem usiłującym zawrócić człowieka z drogi zbawienia.

Czytana corocznie w niedzielę I ewangeliczna perykopa o kuszeniu Zbawiciela stanowi podstawę całej katechezy duchowej walki. Chrystus „własnym przykładem uświęcił okres pokuty, zniweczył wszystkie podstępstwa szatana i nauczył nas zwyciężać pokusy”⁴⁹. W ciągu całego okresu wielokrotnie i w różnoraki sposób powtarza się wezwanie do pokuty, do duchowej walki z pokusami. Jest ono bardzo często tematem pouczeń zarówno w perykopach biblijnych jak i patrystycznych, od czytań mszalnych i Oficjum Środy Popielcowej począwszy⁵⁰. Pouczenia te są bądź wezwaniem bezpośrednio skierowanym przez Chrystusa, proroka, apostoła lub pisarza kościelnego, bądź też ukazują jako zachęcający przykład pokutę człowieka, np. pokutna modlitwa Estery (Est 4,17k—17t), pokuta Niniwitów (Jon 3,1—10), syn marnotrawny z przypowieści (Łk 15,11—32). Również teksty modlitw bardzo często wyrażają prośbę o ducha właściwie pojętej i owocującej przemianą życia pokuty.

Bogaty ten materiał treściowy można zgrupować w następujące jednostki tematyczne:

- oczyszczenie z grzechów przez pokutę,
- przezwyciężanie wad,
- rozwój cnót i dobrych sprawności moralnych.

Oczyszczenie z grzechów przez pokutę

„Chrystus sam w swoim ciełe poniósł nasze grzechy na drzewo, abyśmy przestali być uczestnikami grzechów, a żyli dla sprawiedliwości —

⁴⁷ *Mszał Rzymski...*, jw., s. 75 (kolekta poniedziałku II).

⁴⁸ Zob.: J. Stępień, *Teologia świętego Pawła*, s. 89—92.

⁴⁹ Prefacja własna niedzieli I, tłum. wg: *Mszał Rzymski...*, s. 75.

⁵⁰ J1 2,12—18; 2 Kor 5,20—6,2; Mt 6,1—6.16—18; Iz 58,1—12. Por.: E. Lodi, *Teologia del tempo quaresimale...*, RiPL 9 (1971), s. 12—14; A. Bergamini, *L' „ascesi quaresimale” nel Lezionario e nel Messale*, RiL 60 (1973), s. 63—66.

Krwią Jego ran zostaliście uzdrowieni. Błądziliście bowiem jak owce, ale teraz nawróciliście się do Pasterza i Stróża dusz waszych” (1P 2,24—25). Ten fragment listu Apostoła, którego pierwsze zdanie przytoczone jest w piątek V jako antyfona na Komunię, stanowi streszczenie katechezy wielkopostnego oczyszczenia. Prawda usprawiedliwienia jako daru Bożego miłosierdzia i wezwanie do uczynków oczyszczającej pokuty są ze sobą nierozzerwalnie związane. Od zapowiedzi prorockich głoszących, że Bóg wychodzi naprzeciw człowiekowi chcącego zmienić swoje życie, poprzez cały nowotestamentalny kerygmat usprawiedliwienia z wiary, po pełne konkretnych szczegółów pouczenia Ojców⁵¹, element *opus operatum* i *opus operantis* w procesie nawracania się człowieka są ze sobą nierozzerwalnie związane. Równocześnie jednak katecheza wielkopostna oba te elementy wyraźnie rozróżnia: odkupienie, usprawiedliwienie, uzdrowienie duszy (*redemptio, iustificatio, medela animarum*) jako dzieło Boga i oczyszczanie się (*purgatio, mundatio*) jako skutek podjęcia przez człowieka uczynków pokutnych w odpowiedzi na dar Bożego miłosierdzia. Z tekstów modlitw liturgicznych można również wydobyć zależność odwrotną: uczynki pokuty stają się wołaniem o łaskę i miłosierdzie Boga. Uczestnik liturgii wielkopostnej uświadamia sobie przedziwną wymianę dokonującą się między nim a Bogiem, wymianę bardzo nierówną (dar usprawiedliwienia i łaski wobec ludzkich uczynków pokuty), ale umożliwiającą dzięki jednemu skutecznemu aktowi wynagrodzenia, który Ojcu złożył Wcielony Syn⁵². Dlatego św. Leon Wielki już na początku okresu może stwierdzić, że w związku ze świętami Paschy „cały Kościół cieszy się darem odpuszczenia grzechów, które dokonuje się nie tylko u nowo ochrzczonych, ale również u tych wszystkich, co już dawno zaliczają się w poczet przybranych dzieci Bożych”⁵³.

Zarówno pouczenia biblijne i patrystyczne jak również teksty modlitw zawierają wiele wskazówek odnośnie do koniecznego wysiłku oczyszczającego. Przykłady ze Starego i Nowego Testamentu uczą najpierw o koniecznej szczerości podejmowanych wysiłków: „Rozdzierajcie serca wasze, a nie szaty!” (Jl 2,13). Oczyszczająca pokuta łączy się z wyrzeczeniem, umartwieniem zarówno ciała jak i duszy. Częste w dawnych formularzach określenie „post” (*ieiunium*) zostało zastąpione wyrażeniami wskazującymi na różnorakie formy ascezy. W kolektach mszalnych pojawiają się oprócz *ieiunium* trzy określenia:

⁵¹ Ez 18,21—28 (piątek I); Mi 7,14—15.18—20 (sobota II); Oz 14,2—10 (piątek III); Iz 49,1—6 (Wielki Wtorek) i in. 2 P 3,18—22 (niedziela I B); Rz 8,31b—34 (niedziela II B); Rz 5,1—2.5—8 (niedziela III A) i in. Czytania patrystyczne Środy Popielcowej, czwartku po Popielcu, wtorku III, środy IV, niedzieli V.

⁵² Por.: Hbr 10,1—18, Liturgia Godzin Niedzieli Palmowej.

⁵³ Mowa 6 na Wielki Post, (czwartek po Popielcu), LG, s. 52.

- *poenitentia* — przez którą rozumieć należy pokutę pojętą najogólniej,
- *observantia* i *exercitatio* — oznaczające nałożone sobie zasady czy uczynki umartwienia,
- *castigatio corporis* — co ma już znaczenie bolesnego umartwienia (dosł. karania) ciała.

Oczyszczająca pokuta polega nie tylko na zadawaniu sobie praktyk umartwiających. Ważnym jej elementem jest cierpliwość, z jaką należy przyjmować cierpienia, trudności, niepowodzenia przychodzące z zewnątrz. Wzorem takiej postawy jest sam Jezus Chrystus. Wreszcie omówione poprzednio jako istotne elementy kształtowania w sobie „nowego człowieka”, modlitwa i uczynki miłości, stanowią również nieodłączną część wysiłku na drodze chrześcijańskiego wzrostu. Tradycyjna katechizmowa formuła o trzech podstawowych składnikach pokuty: modlitwie, poście i jałmużnie⁵⁴ znajduje w treści liturgii wielkopostnej swoje potwierdzenie i rozbudowanie.

Przewyciężanie wad

Treść wielkopostnej liturgii nie zawiera jakiegoś usystematyzowanego katalogu wad, które mają być pokonane. Traktując człowieka i jego duchowy, wewnętrzny rozwój całościowo — przedstawia mu maksymalistyczny program dążenia do doskonałości i świętości, co oczywiście oznacza walkę ze wszelkimi przejawami zła w nim tkwiącymi. Niemniej jednak można z licznych tekstów wydobyć konkretne wskazówki, co powinno być przede wszystkim przewyciężone na drodze do przyjęcia lub odnowy Przymierza z Bogiem. W wielu miejscach wspomniana jest konieczność walki z pychą. Nie można się chełpić ani pozorną pobożnością ani mądrością czy siłą. Jeżeli można w ogóle pragnąć jakiejś chwały — to tylko chwały pochodzącej od Boga. Chrześcijanin musi uwalniać się stale od grzesznych przywiązań do wartości materialnych, dóbr ziemskich, fałszywych, złudnych radości. Św. Leon Wielki w związku z tym przestrzega: „Niechże nas zatem nie pochłaniają tak gorączkowo i bez reszty sprawy doczesne, żebyśmy nie mogli dążyć całą siłą serca do upodobnienia się z naszym Zbawicielem”⁵⁵. Zasadniczym motywem pracy nad uwolnieniem się od tych przywiązań powinno być zestawienie wszelkich doczesnych wartości z wartością poznania i posiadania Chrystusa.

⁵⁴ Por.: M. Gallerand, *Jeûne, aumône, prière*, w: *Assemblées du Seigneur*, T. 3 (nowa seria — *Temps de Carême*), Paris 1975, s. 18—34.

⁵⁵ *Mowa 15 o Męce Pańskiej*, czwartek IV, LG, s. 251.

Wspomniana jest też konieczność uwalniania się od niedbałości i gadatliwości, kłótności i skłonności do sporów, od skąpstwa i od podejrzliwości.

Rozwój cnót i dobrych sprawności moralnych

Maksymalistyczne ujęcie wielkopostnego programu odnowy człowieka powoduje, że z treści liturgii nie można również skonstruować systematycznego katalogu cnót. Wskazówki zawarte w pouczeniach i w tekstach modlitewnych najczęściej powtarzają konieczność rozwoju pokory i sprawiedliwości. Pokora — *humilitas*, rozumiana jest najpierw jako postawa wobec Boga, której przykładem jest celnik z Chrystusowej przypowieści (Łk 18,9—14, czytana w sobotę III). Zagadnienie to przedstawiono bliżej przy omawianiu modlitwy. Pokora to również postawa człowieka, wzorowana na Chrystusie, którego cechuje cichość, łagodność, cierpliwość⁵⁶.

Wezwanie do sprawiedliwości jest najpierw poleceniem naprawy wszelkiego wyrządzonego zła. Od Środy Popielcowej począwszy (w perykocie J1 2,12—18) nakaz ten powtarza się wielokrotnie w czytaniach biblijnych i patrystycznych. Dopiero na bazie naprawionych krzywd można rozwijać cnotę sprawiedliwości w znaczeniu pozytywnym. Św. Ireneusz poucza, że sprawiedliwość jest podstawą przymierza Boga ze swoim ludem⁵⁷. Św. Teofil Antiocheński zestawia ją razem z czystością i świętością jako warunek możliwości oglądania Boga⁵⁸. Św. Paweł przedstawia sprawiedliwość jako owoc światłości w Panu, razem z prawością i prawdą (Ef 5,9)⁵⁹. Brak wyraźnego rozróżnienia, czy chodzi tu wyłącznie o sprawiedliwość względem ludzi, czy także o sprawiedliwość względem Boga. Teksty używają zawsze słowa *iustitia*. Z całego kontekstu pouczeń można postawić tezę, że sprawiedliwość wobec ludzi jest jednym (nie jedynym) warunkiem sprawiedliwości wobec Boga. Wspomniano już, że sprawiedliwości towarzyszą w tekstach inne cnoty i sprawności: prawość, prawda, szczerłość. Na kilku miejscach wspomniana jest cnota posłuszeństwa, dwa razy w połączeniu ze wspomnianą uprzednio cierpliwością. Cnota ta wyraża się przede wszystkim w posłuszeństwie słowu Bożemu i jego wymaganiom, co wielokrotnie polecają teksty czytań i psalmów. W prośbach o nią można przypuszczać, że chodzi także o ducha posłuszeństwa we wspólnocie chrześcijańskiej (pojęcie *oboedientia*). Omówiona wy-

⁵⁶ *lenitas, humilitas, patientia* w tekście łac. fragmentu *Księgi o Duchu Świętym* św. Bazylego Wielkiego, *Liturgia Horarum*, T. 2, s. 335—336 (Wielki Wtorek).

⁵⁷ *Traktat przeciw herezjom*, piątek II, *LG*, s. 157.

⁵⁸ *Księga do Autolika*, środa III, *LG*, s. 192—193.

⁵⁹ Fragment perykopy mszalnej niedzieli IV A.

żej asceza jako droga oczyszczenia zakłada praktykowanie cnoty wstrzeżności i czystości. Potrzebna jest również odwaga, zdecydowanie działania ku dobremu. Omawiane zagadnienie rozwoju cnót moralnych najlepiej podsumowuje św. Ambroży, stwierdzając: „Umarliśmy razem z Chrystusem... Nie żyjemy więc już naszym życiem, lecz życiem Chrystusa, życiem niewinnym, czystym, pokornym i pełnym wszelkich cnót”⁶⁰.

Omówione dwa aspekty wielkopostnego wezwania zawartego w tekstach liturgii: stawanie się „nowym człowiekiem” i duchowa walka ze złem, stanowią trzon katechezy moralnej tego okresu, a poszczególne elementy treściowe są ze sobą bardzo ściśle powiązane. Pozytywna praca nad kształtowaniem swego wnętrza idzie zawsze w parze z wysiłkiem przeciżywania zła.

Przedstawiony materiał pozwala na sformułowanie zasad, umożliwiających poddanie się wychowawczemu, formacyjnemu oddziaływaniu wielkopostnej liturgii:

- odkrycie najgłębszego sensu zbawczej relacji między Bogiem a człowiekiem, które prowadzi do osobistej akceptacji tej relacji (zbawczego dialogu z Bogiem) i do zrozumienia konieczności stałej metanoi — szeroko pojętego nawrócenia;
- stosowanie naturalnych i nadprzyrodzonych środków chrześcijańskiego wzrostu w łasce i świętości;
- wypracowanie maksymalistycznego modelu własnej osobowości, w którym będzie zasadniczy sprzeciw wobec zła, zarówno pochodzącego z zewnątrz jak i z wewnątrz oraz nastawienie na stały rozwój dobrych sprawności moralnych (cnót).

Jeszcze prościej wyrażając powyższe zasady — katecheza moralna liturgii Wielkiego Postu przebiega według schematu: podstawy teologiczne wiary — środki — owoce chrześcijańskiego wzrostu.

Podstawy teologiczne wiary ujęte są biblijnie i personalistycznie jako akt zbawczej miłości Boga wykonany przez Wcielonego Syna Bożego i adresowany konkretnie i osobowo do człowieka. W akcie tym mieści się zarówno objawienie prawdy jak i Prawa, którego syntezą jest Miłość. Odpowiedź człowieka integralnie obejmować musi akceptację Prawdy i danie jej świadectwa, oraz akceptację Prawa i kształtowanie według niego życia. Środki wzrostu harmonijnie łączą to, co człowiek z natury zdolny jest podjąć dla swego rozwoju z nadprzyrodzoną pomocą Bożej łaski. Jak wspomniano, *opus operatum* zakłada stale właściwe *opus operantis*. Wreszcie owocem ma być „nowy człowiek”, człowiek poddający coraz doskonalej swe życie pod kierownictwo Chrystusa, podejmujący coraz konsekwentniej walkę z wpływami szatana zarówno w swoim włas-

⁶⁰ *Traktat o unikaniu świata*, sobota II, LG, s. 164.

nym wnętrzu jak i w otaczającej go rzeczywistości. Tak ukształtowany „nowy człowiek” zdolny jest przyjąć nowe wezwania: do świadectwa czynu wobec bliźnich i do przemiany świata.

3. Wezwanie do świadectwa czynu wobec bliźnich

Wspólnota chrześcijańska w okresie Wielkiego Postu powinna wytworzyć specyficzny klimat wzajemnego umocnienia się na drodze odnowy Przymierza z Bogiem. Jest to zatem wzajemne świadectwo dawane *ad intra*, mające na celu powszechne przyjęcie i owocne przeżycie wielkopostnego orędzia pokuty i chrześcijańskiego wzrostu. Dopiero tak umocniona społeczność chrześcijańska może dawać świadectwo *ad extra* — wobec świata nie znającego Chrystusa lub traktującego Go jako margines swego życia.

Świadectwo *ad intra* polega najpierw na powszechności podjęcia oczyszczającej pokuty. Już na samym początku, w Środę Popielcową, konkretne wymagania w tym kierunku stawia społeczności wiernych pouczenie proroka Joela (Jl 2,12—18). Powszechność tę przypominają i inne przykłady biblijne: pokuta Niniwitów (Jon 3,1—10) czy pokuta Estery wsparta pokutą całej gminy żydowskiej (Est 14,1,3—5.12—14 wg Włg). Wspólnie podjęty wysiłek umartwienia ciała przynieść ma obfite owoce ducha. Szczególne znaczenie ma wspólna modlitwa, zgodnie zanoszona do Boga za siebie nawzajem⁶¹. Świadectwo wzajemnie dawane we wspólnocie przybiera również postać pozytywnego przykładu życia — życia miłością i prawdą. Razem z braćmi trzeba przeżywać radość i smutek, dostrzegać ich potrzeby, w miarę możliwości pomagać, szczególnie troszcząc się o słabych i chorych. Św. Grzegorz z Nazjanzu poucza o konieczności wzajemnej życzliwości i ofiarności, podając przykład samego Boga, który daje i dobrym i złym⁶². Godna wzmianki, chociaż tylko pojawiająca się w modlitwie wstawienniczej Nieszporów czwartku tygodni parzystych jest myśl, by przy tym szanować wolność i sumienie bliźnich⁶³. Zaznaczony jest także motyw postu jako wsparcie dla ludzi głodujących. Podaje go św. Leon Wielki, nawołując równocześnie do hojności w czynieniu dobrze braciom, gdyż to jest właśnie źródłem wielkiego bogactwa i radości duchowej⁶⁴.

⁶¹ Por.: G. Piana, *Il messaggio della „conversione” nella liturgia quaresimale*, RiL 60 (1973), s. 56—57.

⁶² *Mowa 14*, poniedziałek I, LG, s. 80—82; por.: Mt 5,45.

⁶³ „Daj, abyśmy cenili godność każdego człowieka, odkupionego krwią Twojego Syna, i szanowali wolność sumienia naszych braci.” LG, s. 56.

⁶⁴ *Mowa 10 na Wielki Post*, wtorek IV, LG, s. 236—237.

Świadeństwo *ad extra* ma być najpierw ukazaniem wielkości i chwały Boga oraz dobroci zbawczej, zrealizowanej przez Jezusa Chrystusa. Świat patrząc na chrześcijan ma poznać prawdę o miłości Boga i darze zbawienia. Im bardziej wspólnota jest odnowiona i oczyszczona, tym lepsze świadectwo może dać światu⁶⁵. Drugim istotnym elementem świadectwa *ad extra* jest ukazanie wielkości własnego człowieczeństwa — odkupionego i uświęconego przez Chrystusa. Poprzez uczynki pobożności i miłości ma być dostrzeżona pełnia człowieczeństwa. Najistotniejszym chyba elementem tego świadectwa jest jednak ukazanie własnego powrotu do życia. Św. Grzegorz Wielki przestrzega, by nie ukrywać w sobie wołania Chrystusowego: „by sakrament męki Pańskiej nie był w nas bezużyteczny, winniśmy naśladować to, co przyjmujemy i głosić innym to, co sami czynimy”; „żeby więc głos Jego nie pozostał w nas zakryty, trzeba, ażeby każdy na swój sposób głosił bliźnim tajemnicę własnego powrotu do życia”⁶⁶. Zaś św. Leon Wielki dodaje: „Jeżeli będziemy kroczyć drogą przykazań, nie wstydząc się wyznawać tego wszystkiego, co On uczynił dla naszego zbawienia w poniżeniu przyjętego ciała, wówczas i my także zostaniemy podniesieni do uczestnictwa w Jego chwale”⁶⁷.

Szczególnymi odbiorcami świadectwa wspólnoty chrześcijańskiej mają być ci, którzy odeszli na skutek grzechu lub zgorszenia. Wzmiankowana jest także młodzież, dla której Wielki Post powinien być czasem nauki i próby obyczajów.

Problematyka świadectwa wspólnoty chrześcijan pojawia się najczęściej w modlitwach (zwłaszcza wstawieniowych z Liturgii Godzin). Postawa zatem świadectwa powinna być wymodlona. Harmonizuje to z całym nastawieniem Wielkiego Postu, że wszystko dobro w postawie człowieka i w jego działaniu jest w istocie darem Bożym, z którym należy jak najlepiej współpracować i o który trzeba prosić Boga w ufnej modlitwie.

4. Wezwanie do przemiany świata

Powołaniem chrześcijan, zarówno w wymiarze jednostkowym jak i społecznym jest przekształcenie świata, czynienie go lepszym, sprawliwszym, pełniej odpowiadającym Bogu na Jego stwórczą miłość, przygotowującym się na powtórne przyjście Pana i przemianę w „nowe niebo” i „nową ziemię”⁶⁸. Wspólnota chrześcijańska ma stać się aktywnym u-

⁶⁵ „Oczyść i odnow swój Kościół w tych dniach zbawienia, aby dawał o Tobie coraz doskonalsze świadectwo” (Prośba z Jutrznii wtorku tygodni parzystych, *LG*, s. 139).

⁶⁶ *Komentarz do Księgi Joba*, piątek III, *LG*, s. 207.

⁶⁷ *Mowa 15 o Męce Pańskiej*, czwartek IV, *LG*, s. 252. Por. Mt 10,32.

⁶⁸ Ap 21,1—8. Por. KDK 37—45.

czestnikiem obecnego etapu Bożego planu zbawienia, którego celem jest „dokonanie pełni czasów, aby wszystko na nowo zjednoczyć w Chrystusie jako Głowie: to, co w niebiosach i to, co na ziemi” (Ef 1,10). Wielkopostna praca odnowy wewnętrznej, uświęcenia człowieka i całej wspólnoty chrześcijańskiej, stanowi istotny element realizacji owego powołania. Każdy kolejno przeżywany Wielki Post powinien być jakby krokiem naprzód ku ostatecznemu odnowieniu w Chrystusie siebie, a przez siebie — świata. Powyższe stwierdzenia nie znajdują się w tekstach liturgii wielkopostnej zbyt często. Niemniej jednak nie pominięto i tego aspektu procesu chrześcijańskiego nawrócenia i wzrostu. Dłuższe pouczenie w tym względzie zawarte jest jedynie we fragmencie Konstytucji „Gaudium et spes” (KK 37—38), czytany w Liturgii Godzin w sobotę IV. Zwracając uwagę na skażenie działalności ludzkiej w świecie przez grzech, tekst soborowej konstytucji wzywa do oczyszczenia przez chrześcijańską pokutę aktywności zewnętrznej człowieka. Od właściwego ustawienia hierarchii wartości stworzonych trzeba dojść do prawdziwego posiadania rzeczy stworzonych. „Człowiek bowiem przez Chrystusa odkupiony i uczyniony w Duchu Świętym nowym stworzeniem może i powinien miłować rzeczy same jako stworzone przez Boga. Otrzymuje je bowiem od Boga i widzi je jakby spływające z ręki Bożej — dlatego je szanuje. Dziękując za nie Bogu — Dobroczynicy i używając stworzeń i korzystając z nich w duchu ubóstwa oraz wolności, wprowadza siebie w prawdziwe posiadanie świata niby nic nie mając, a wszystko posiadając” (por. 2 Kor 6,10)⁶⁹. Płynący z akceptacji drogi Chrystusowego krzyża trud walki o sprawiedliwość, pokój, miłość między ludźmi, ma prowadzić do „uczynienia własnego życia bardziej człowieczym i o poddanie całej ziemi temu celowi”⁷⁰. Podobnie jak wezwanie do świadectwa, tak i wezwanie do przemiany świata przypominane jest w Wielkim Poście kilkakrotnie poprzez modlitewne prośby Liturgii Godzin. Pojawia się więc prośba o współpracę z Bogiem we wprowadzeniu do ziemskiej społeczności sprawiedliwości, miłości i pokoju, co jest określone jako równoznaczne z napełnianiem świata Bożym Duchem. Podobna prośba używa zwrotu o „odnowieniu wszystkiego w Chrystusie” w łączności ze współpracą z Bogiem w dawaniu światu sprawiedliwości i pokoju⁷¹. Można powiedzieć, że podsumowaniem jest prośba o to, by można było na wszystko „rozciągnąć Królestwo Boże”⁷².

⁶⁹ KDK 37 (Godzina Czytań soboty IV).

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Prośby Jutrzni poniedziałku tygodni parzystych, LG, s. 132.

⁷² Prośby Jutrzni czwartku tygodni parzystych. W tekście łac.: „Fac nos... in omnibus regnum tuum intendere” (*Liturgia Horarum*, T. 2, s. 147). Por.: LG, s. 54.

5. Motywacja wielkopostnej pracy wewnętrznej

Zasadniczy motyw wielkopostnej pracy zawarty jest w samym celu: odnowie przymierza Chrztu świętego. Przedstawione wyżej wezwanie do „nowości życia”, do wzrostu w świętości, do nawrócenia przez pokutę, świadomie i odpowiedzialnie podjęte przez człowieka, prowadzą go do zbawienia. Tak więc ostatecznej motywacji całego wielkopostnego wysiłku należy szukać w pragnieniu osiągnięcia ostatecznego celu ziemskiego życia. Motyw ten przypomniany wielokrotnie — wynika z tekstu wielu pouczeń biblijnych i patrystycznych; pojawia się często w tekstach modlitw, zwłaszcza mszalnych modlitw pokomunijnych jako prośba, by przyjęty sakrament stał się skuteczną pomocą na drodze do życia wiecznego. Bliższymi motywami wielkopostnej odnowy są bezpośrednie skutki przyjęcia stawianych wymagań: odpuszczenie grzechów oraz stały wzrost w łasce i świętości. Pragnienie tych duchowych dóbr, jak również pragnienie dania o nich dobrego świadectwa — mogą pomóc w przyjęciu trudu pokuty i walki ze złem. Motywacja ta zawarta jest w wielu tekstach przytoczonych wyżej, gdyż nierozzerwalnie łączy się z samym wezwaniem do pracy, której skutki zapowiada.

Więcej miejsca należy poświęcić motywacji najbliższej, ściśle związanej z okresem Wielkiego Postu. Łatwo bowiem zauważyć, że zarówno zasadniczy motyw zbawienia, jak i bliższe motywy osiągnięcia odpuszczenia grzechów i wzrostu w nadprzyrodzonych darach — dotyczą całości kształtu życia chrześcijańskiego zawsze. Podjęcie szczególnie intensywnej pracy wewnętrznej właśnie w Wielkim Poście łączy liturgia z pragnieniem godnego przeżycia Misterium Paschalnego i z rozważaniem Męki Zbawiciela. Tylko jeden raz — w niedzielę V w Liturgii Godzin czytane jest pouczenie wyraźnie mówiące o konieczności właściwego przygotowania się do świąt Paschy. Św. Atanazy konkluduje swoją naukę słowami: „jeżeli pójdziemy za Nim (za Chrystusem — przyp. opracowującego) blisko, to już tu na ziemi będzie nam wolno kosztować radości wiecznego święta, jakbyśmy byli w przedsionkach niebieskiego Jeruzalem”⁷³. Równocześnie jednak kilkakrotnie w modlitwach liturgicznych występuje prośba o dobre przygotowanie się do nadchodzących uroczystości. Przez podjęte umartwienia, przez pokutę, przez włączenie się w cierpienia Chrystusa, prowadzi droga do należytego sprawowania Paschy⁷⁴. W jednym wypadku określono tylko, że motywem podjęcia tej drogi jest owocne

⁷³ 14 *List wielkanocny*, niedziela V, LG, s. 273.

⁷⁴ Myśl ta powtarza się w kilku kolektach: piątku I (*Missale Romanum*, 1970, s. 190), piątku II (198), czwartku III (205), wtorku IV (211), czwartku IV (213). Por.: *Pascha Nostrum*, s. 209—212.

przyjęcie paschalnych sakramentów⁷⁵. Również raz jeden tylko stwierdza się w modlitwie, że poprzez złączenie z męką Chrystusa walki wewnętrznej przeciw mocy zła, dochodzi się do świętowania zmartwychwstania Chrystusa⁷⁶.

Pasyjny wątek liturgii Wielkiego Postu ma przede wszystkim charakter katechezy pouczającej i zajmuje znaczne miejsce w treści dwóch ostatnich tygodni okresu. Lektura Listu do Hebrajczyków podaje podstawy doktrynalne, zaś patrystyczne pouczenia w Liturgii Godzin, rozwijając temat osobistej odpowiedzi człowieka na Mękę Chrystusa — podsuwają rozważanie jej jako motyw do zdwojenia wysiłku przemiany wewnętrznej. Już w czwartym tygodniu, we czwartek, św. Leon Wielki mówi: „Niech zadrży w obliczu męki swojego Zbawiciela wszystko, co istnieje na ziemi. Niech rozpadną się skały niewiernych serc i niech powstaną ci, którzy byli obciążeni grobowym kamieniem śmiertelności, usunąwszy ciężką zaporę grzechów”⁷⁷. Św. Augustyn uczy: „Męka Pana i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa jest zadatką chwały i szkołą cierpliwości”. I dalej tłumaczy, że śmierć Chrystusa nie tylko powinna być dla nas zawstydzaniem, ale — powołując się na św. Pawła (Gal 6,14) — mamy prawo chlubić się Jego Ofiarą i pokładać w niej całą naszą nadzieję⁷⁸. Rozważanie cierpień Chrystusa ma jeszcze i to znaczenie, że łącząc z nimi własne, człowiek łatwiej je przyjmuje i czyni wartościowymi elementami własnej pokuty. Motyw pasyjny jest bardzo wyraźny w polskiej wielkopostnej praktyce duszpasterskiej. Dowartościowując inne teologiczne wątki tego okresu, nie można z niego zrezygnować. Trzeba jednakże wyraźniej podkreślić jego motywacyjną funkcję.

*

*

*

Przedstawione w artykule bogactwo treści posoborowej liturgii Wielkiego Postu ukazuje się jako szczególnie program wewnętrznej formacji człowieka, jako szczególna katecheza inspirowana przez tekst biblijny i modlitwę liturgiczną Kościoła. Prezentując człowiekowi w miarę jednolity i harmonijny model duchowego wzrostu, pozwala przeżyć auten-

⁷⁵ W kolekcje soboty III (*Missale Romanum*, 1970, s. 207): „observationes huius annua celebritate laetantes, quaesumus Domine, ut paschalibus sacramentis inhaerentes, plenis eorum affectibus gaudeamus”.

⁷⁶ „przez tajemnicę swej męki wspomagaj wiernych w czynach umartwienia, podtrzymuj ich w walce ze złem i przeciwnościami, umacniaj ich nadzieję, aby godnie przygotowali się do uroczystości Twego zmartwychwstania” (Prośba Nieszporów piątku tygodni nieparzystych, LG, s. 112).

⁷⁷ Mowa 15 o Męce Pańskiej, czwartek IV, LG, s. 251.

⁷⁸ 3 Mowa gwalferbitańska, Wielki Poniedziałek, LG, s. 333—334.

tyczne spotkanie z obecnym w sakramencie Misterium Chrystusa. Spotkanie to, łączące udział w kulcie uwielbienia składanym Ojcu przez Syna w Duchu Świętym i przyjęcie nadprzyrodzonych darów uświęcenia, staje się źródłem mocy do codziennego udoskonalania konkretów życia. Doroczna odnowa Przymierza Chrztu podczas Wigilii Paschalnej (kulminacyjny moment całego roku liturgicznego) zastaje chrześcijanina za każdym razem bliżej osiągnięcia celu ostatecznego.

Możliwie najpełniejsze wykorzystanie wielkopostnego programu formacyjnego w duszpasterskiej praktyce: w przepowiadaniu rekolekcyjnym, w katechezie, w kierownictwie duchowym, w pracy z małymi grupami — staje się koniecznością, której realizacja pomoże bardziej świadomie i bardziej odpowiedzialnie powtórzyć w noc Paschy swoje „wyrzekam się” wobec szatana, i swoje „wierzę” wobec Chrystusa i planu Jego zbawczej miłości.

L'ASPETTO CATECHETICO DELLA LITURGIA DELLA QUARESIMA DOPO IL CONCILIO VATICANO II

Riassunto

Un'importante strada per il rinnovamento liturgico dopo il Concilio Vaticano II è stata la nuova redazione dei libri liturgici. Un'analisi approfondita dei rinnovati testi liturgici lascia leggere in essi sia un profondo insegnamento dottrinale ed etico che una chiamata obbligatoria (aspetto catechetico e cherigmatico). Una particolare ricchezza caratterizza i testi liturgici del tempo di Quaresima (quelli del Messale, del Lezionario, della Liturgia delle Ore). E' questo infatti il tempo di preparazione per la celebrazione del Mistero della Pasqua di Cristo che lascia insieme rinnovare ed approfondire la coscienza di partecipare in questo Mistero.

Le letture queresimali della Messa delle successive domeniche mostrano un abozzo generale della storia della salvezza, accentuando nell'anno A la teologia del Battesimo, nell'anno B la storia dell'alleanza di Dio con il suo popolo, nell'anno C la partecipazione del singolo in essa. Tutto il ciclo fa ricordare il fatto stesso e le conseguenze di appartenere al Popolo di Dio della Nuova Alleanza. Le letture della Messa dei giorni feriali della prima parte del periodo (fino alla fine della III settimana) non sono che una penetrante e vasta catechesi morale che prepara a ricevere fruttuosamente o a rinnovare la grazia del Battesimo. Incominciando dalla IV settimana le letture preparano a rivivere il Mistero Pasquale, mostrano Gesù — il Messia, la sua dignità e la sua missione, e nello stesso tempo l'aggravarsi del conflitto tra Gesù e i capi del Israele. La varietà dei temi delle letture della Quaresima è completato dalle letture della Liturgia delle Ore. Esse permettono di vivere il tempo della preparazione per la Pasqua con lo spirito dei cristiani dell'epoca dei Padri. Anche le preghiere liturgiche (le preghiere del formulario della Messa,

le prefazioni e le preci della Liturgia delle Ore) del tempo della Quaresima costituiscono un ricco materiale istruttivo e incitante a foggare degli atteggiamenti concreti di vita.

La ricca e vasta catechesi quaresimale e rivolta nella stessa misura ai catecumeni che si preparano a ricevere i sacramenti d'iniziazione e ai fedeli che devono rinnovare, la notte della Pasqua, l'Alleanza ormai compiuta (il Battesimo). Mediante i testi liturgici, arriva a loro una chiamata che obbliga. E' dapprima la chiamata a diventare un „uomo nuovo”, il che si realizza entrando, tramite la fede, nell'intimo contatto personale col Cristo. Di conseguenza cresce la speranza e l'amore (la carità); la speranza viene vista dai testi soprattutto come l'abbanonarsi a Dio, la carità invece — quale risposta attiva. Siccome la caratteristica principale dell'amore di Dio è la misericordia, la liturgia quaresimale molto spesso chiama all'amore misericordioso verso i fratelli. Un „uomo nuovo” deve nutrirsi della parola di Dio — accogliere, meditare ed osservare la legge divina; deve vivere la preghiera, la quale è insieme un atto di adorazione dovuta a Dio e un'arma efficace nella lotta contro il male; deve infine approfittare degli aiuti soprannaturali poiché con le sue forze sole non può far nulla. Il programma quaresimale di far crescere l'„uomo nuovo” è massimalistico; esige una crescita continua nella grazia e nella santità.

Insieme alla chiamata ad una „novità della vita”, la liturgia della Quaresima ripropone la chiamata ad una costante e tenace lotta contro il male. Quella lotta consiste nel purificarsi dai peccati tramite la penitenza, poi nel vincere i vizi e nello sviluppare delle virtù. E' stata sottolineata con forza la necessità di una molteplice ascesi (non soltanto del digiuno) che dà al processo della conversione e della crescita spirituale la forza e la tenacità.

La liturgia della Quaresima contiene anche due chiamate derivate: a dare la testimonianza e a trasformare il mondo. La testimonianza deve consistere soprattutto nel rendere convincente il proprio cammino dalla schiavitù del peccato al fiorire della vita soprannaturale. Essa deve contribuire poi a confortarsi vicendevolmente nello zelo dello sforzo quaresimale tra i fedeli. Ma questa testimonianza muoverà senz'altro anche quelli che stanno „fuori” della comunità cristiana; mostrando loro la bontà e la misericordia di Dio diverrà un invito che incita le coscienze. Lo sforzo del rinnovamento interiore dell'uomo è legato alla chiamata del rinnovamento del mondo intero. Esso introduce una nuova e giusta scala dei valori e rende la vita del l'uomo più umana.

Il tema della passione, la meditazione della Passione di Cristo ha la funzione di dar un motivo immediato alla conversione e al crescere nella santità. Aiuta anche a vivere bene i propri dolori, insegna a fare di essi gli strumenti per concorrere all'opera della salvezza.

Una proposizione, assai ovvia, di sfruttare meglio possibile il programma formativo proposto dalla rinnovata liturgia della Quaresima viene come conclusione. Così l'annuale rinnovazione dell'alleanza battesimale durante la Vigilia Pasquale sarà vissuta dalla comunità cristiana ogni volta nella prossimità più reale della mèta della vita soprannaturale.